

Patriotiškumo ženklai XX a. pirmosios pusės kasdienybės kultūroje

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius

El. paštas: lijana.sn@gmail.com

Straipsnyje aptariama valstybinių simbolių sklaida XX a. pirmosios pusės kasdienybės erdvėje: visuomeninių draugijų ir pavienių asmenų veikloje, patriotinėse akcijose, mėgėjų kūryboje ir tautinėje aprangoje. Bandoma atsekti valstybės ženklų skverbimosi į ne-reprezentacines sritis prielaidas, nustatyti šių simbolių paplitimo mastą, būdingiausias funkcionavimo sritis ir raiškos formas.

Raktažodžiai: XX a. pirmosios pusės tautinė kultūra, tautinio išsivadavimo sąjūdis, tarpukario kasdienybės kultūra, tautiniai drabužiai, dailieji dirbiniai

---

Kas paskatino valstybingumo simbolių plėtrą marginalinėje sferoje, iš kur kilo poreikis apsupti save valdžios ženklais kasdieninėje aplinkoje? Kokie galios simboliai turėjo įtakos lietuvių sąmoningumui XX a. pirmojoje pusėje, kaip reagavo piliečiai į valstybės ideologiją ir kiek patys prisidėjo prie šalies įvaizdžio formavimo? Šie klausimai keliami straipsnyje, kurio tikslas – apžvelgti patriotiškumo manifestacijas kasdienybės kultūroje, išreikštas valstybės simboliais. Remiantis istorine, sociologine ir faktografinė analize, siekiama atskleisti, kokiais ženklais eiliniai visuomenės nariai demonstravo savo patriotinius jausmus, kaip pabrėžė pilietiškumą ir etninę priklausomybę. Valdžios simbolių funkcionavimo kasdienybėje faktai buvo renkami iš muziejų fondų, archyvinių fotografijų ir įvairių rašytinių šaltinių – pirmiausia XX a. pirmosios pusės spaudos (ypač kaimo gyventojams skirtų leidinių ir periodikos), jau skelbtų kitų autorių rašinių ir net šiandien populiarių publikacijų, užfiksavusių to meto piliečių tautinės tapatybės paieškas.

Simbolinės patriotiškumo akcijos kasdienybėje minimos autorių, nagrinėjusių XX a. pirmosios pusės meną ir etninę kultūrą, pirmiausia etnologų, analizavusių to meto lietuvių liaudies kostiumą ir audinius¹. Pastaruoju metu dailėtyrininkams pradėjus domėtis kasdienybės kultūra, vis dažniau jų akiratyje atsiranda sociokultūrinės aktualijos. XX a. pradžios kultūrinio ir meninio gyvenimo aplinka, kurios neatsiejama dalis buvo domėjimasis krašto praeitimi, etnografinių senienų rinkimas, valstybinių simbolių vaizdavimas, paliesta Laimos Laučkaitės monografijoje *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*². Lietuvių pagarbos apraiškų valstybės praeičiai pateikta Giedrės Jankevičiūtės knygoje *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, kurioje aptariama valstybės ideologijos įtaka tarpukario dailės raidai³. Tačiau minėtų autorių rašiniai aprėpia platesnę problematiką, o istorinių simbolių plitimo faktai tik papildo ar sudaro iliustratyvų foną jų analizuojamai tematikai. Skirtingai nuo kitų mokslininkų darbų, šio straipsnio pagrindinė tema – valstybingumo simboliai kasdienybėje. Rašini

¹ Žr. Savoniakaitė 1998; Šidiškienė 2004.

² Laučkaitė 2002: 122–123.

³ Jankevičiūtė 2003.

galima laikyti ir autorės jau anksčiau skelbtų publikacijų tautiškumo raiškos tematika tarpukario kasdienybės kultūroje tąsa⁴. Dabar dėmesys sutelkiamas į Lietuvos valstybinių simbolių plėtrą nereprezentacinėje aplinkoje.

Asmens tapatinimasis su valstybe XX a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo glaudžiai susijęs su nepriklausomybės siekiais. Iki Pirmojo pasaulinio karo valstybingumo neturinti Lietuva negalėjo atvirai puoselėti savarankiškos šalies idėjų. Tačiau po 1905–1907 m. demokratizacijos procesų visoje Rusijos imperijoje jau buvo galima realiai įvertinti Lietuvos nepriklausomybės galimybes ir reikšti politinės autonomijos ambicijas imperijos konstitucijos rėmuose. Vis dėlto ši laikotarpį analizavę autoriai pabrėžė, kad nepriklausomybė nevienodai buvo suvokiama skirtingų visuomenės ir etninių grupių, o prasidėjus lietuvių tautiniam sąjūdžiui Vilniuje buvo ryški skirtingų tautų etnokultūrinių elementų priešprieša⁵.

1907 m. įkurta Lietuvių mokslo draugija ėmėsi tradicinės kultūros gaivinimo, orientavo visuomenę į lietuvių kalbos, tautosakos, kultūros paminklų saugojimą, etnografinių dirbinių rinkimą. Jaunas lietuvių nacionalizmas amžiaus pradžioje apsiribojo lietuviška spauda ir mokyklomis, etninės kultūros plėtra ir tautinių jausmų žadinimu. Kūrėsi politinės partijos, pradėta leisti legali įvairių pakraipų periodika. Nauji politinio gyvenimo impulsai skatino dailės, muzikos, literatūros plėtrą. Mene pradėta viešai reikšti tautinio savitumo siekius. Atviriau pradėta diskutuoti tautiškumo klausimais periodikoje grąžinus spaudą lietuviškais rašmenimis, laisvėjant politinio gyvenimo atmosferai. Kultūros gyvenimą stimuliuo Vilniuje rengiamos dailės parodos, įkurta Lietuvių dailės draugija (1907), kuri rūpinosi liaudies meno dirbinių rinkimu ir populiarinimu⁶.

Viena iš svarbių amžiaus pradžios „tautiškai kultūriško judėjimo“ grandžių, vaizdžiai lygintų su „rankos padavimu sunykusiam mūsų sodžiui“, buvo tuo metu steigtos apšvietos, vartotojų ir blaivybės draugijos bei ūkio rateliai. Draugijų įstatuose, be ekonominių dalykų, buvo numatyta daug kultūrinių priemonių⁷. Būtent anuomet prasidėję lietuviški vakarai – vieni ryškiausių XX a. pradžios nacionalinio sąjūdžio reiškinų. Lietuviškos dainos, skambėjusios tokių vakarų metu, istorinio ir humoristinio žanro scenos veikalai, šokiai, muzika, Maironio bei kitų poetų eilėraščiai neretai buvo pirmoji vieša tautinių jausmų ugdymo mokykla, o patys vakarai skatino patriotines nuotaikas, pasididžiavimą savo etnine tapatybe ir su tuo susijusias simbolines jos raiškos formas. Viena iš jų – tautinės aprangos mada, skatinusi šių drabužių dėvėjimą, tyrinėjimą ir propagavimą.

Tautinės savigarbos jausmų apimti dailininkai nacionalinį patosą reišė romantškai žavėdamiesi nepriklausomos Lietuvos simboliais, istorinėmis asmenybėmis ir tautine ornamentika, perimta iš liaudies tekstilės, drožinių, metalo kalstinių. XX a. pradžios dailėje kaip reta daug lietuviškumo elementų – nuo vietinių peizažų ir etninių tipažų, lietuvių liaudies juostų ornamentų, traktuotų kaip būdingiausi lietuviško stiliaus elementai, iki heraldinių Vyčių. Savo kūrinuose Vyčius komponavo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Petras Rimša, Adomas Varnas, Vilius Jomantas, Tadas Daugirdas, Antanas Žmuidzinavičius, Ferdinandas Ruščicas, Kazimieras Stabrauskas, Juozapas Balzukevičius. Paties heraldinio raitelio įvaizdis nebuvo naujovė Lietuvoje ir ankstesniais amžiais, tačiau dabar dailininkai suteikė jam visai kitą turinį, ir tai iš karto buvo pastebėta tokius kūrinius vertinusių amžininkų.

⁴ Žr. Štavičiūtė 2002: 51–57; Štavičiūtė 2003: 35–43.

⁵ Aleksandravičius 1993: 133–148; Miknys 2004: 189–196; Mulevičiūtė 2007: 9–17; Jankauskas 2007: 37–55.

⁶ Žr. Veljataga 2007: 27–35.

⁷ *Viltis*. 1908 03 16 (03 29).

„Nuniokota, nualinta šalis, o iš jos griuvėsių kyla „Vytis“, – rašyta spaudoje apie Žmuidzinavičiaus paveikslą. – Simbolingas raitelis, lietuvių šarvais, šydu nešinas smarkiai lekia kovon dėl laimingesnės ateities: tai moralinio atgimimo emblema. Tas siužetas, pakartotas ir aštuntoje Lietuvių Dailės Draugijos parodoje, pasirodė „Regėjimo“ vardu: tarp kryžių ir liūdberžių skaisčioje mėnesienoje“⁸. Tarp pirmųjų lietuvių dailės parodų eksponatų gausu dirbinių, atspindinčių jų kūrėjų patriotines nuotaikas. Tautinių jausmų įvaizdinimas valstybės simboliais buvo neretas reiškinys tarp dailiųjų amatų atstovų. Pirmojoje parodoje akį traukė liaudies meistro smulkiai drožinėta dekoratyvinė lėkštė su užrašu „Algirdas“ („Olgierd 1905“) viduryje, o ketvirtojoje Katarina Norkytė iš Liublino gubernijos pateikė nupintą „Vytauto kepurę“.

Dailininkas ir etnografas Tadas Daugirdas iki Pirmojo pasaulinio karo savo kūryboje dažnai pasitelkdavo heraldinius elementus. Lietuviškų juostų augaliniais ir heraldiniais motyvais jis dekoravo poeto Maironio namų Kaune didžiosios svetainės lubas ir sienas. Nacionalinio Čiurlionio dailės muziejuje saugomi du Daugirdo heraldiniai vitražai, sukurti Kauno miesto ir pramonės muziejui. Prisimindamas nacionalinio sąjūdžio laikotarpį jau vėliau, būdamas tautinės vėliavos sukūrimo komisijos nariu, Daugirdas teigė, kad amžiaus pradžioje lietuviai dažniau nei iki tol rengėsi tautinių spalvų drabužiais – raudona ir žalia, o kaip papildomas spalvas derindavo baltą arba geltoną.

Vargu, ar dažnas pilietis lankėsi lietuvių dailės parodose Vilniuje ir matė patriotizmo nuotaikomis alsuojančius paveikslus bei dailiuosius dirbinius. Lengviau tautiniai simboliai buvo pasiekiami per to meto grafiką – plakatus, periodiką, knygų, elementorių, kalendorių grafinį apipavidalinimą. Būtent čia pavaizduoti valstybingumo ženklai galėjo tapti pavyzdine tautinių jausmų reiškimo forma. Tiesa, jų pasitaikė ir provincijos gyventojams prieinamose vietose – šventovėse. 1913 m. Merkinės Švč. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios skliaute dailininkas Kazimieras Imeninskis tarp augalinės arabeskos pynių įterpė lietuvišką Vytį⁹.

Nepaisant visuotinio dvasinio pakilimo atmosferos, tautinio sąjūdžio laikotarpiu valstybingumo ženklai tarp paprastų piliečių dar nebuvo dažni – to nepasakysi apie vėlesnį, atkurtos nepriklausomybės, laikotarpį. Nauja savarankiškumo siekių banga kilo besibaigiant Pirmajam pasauliniam karui, pakitus geopolitinei situacijai. 1918 m. nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje iškilo ne tik ekonominės problemos, bet ir karo metu išsibarsčiusios ir nualintos tautos būrimas vieningos valstybės kūrimui. Nepriklausomybės idėjas išstisus dešimtmečius puoselėjusiai vyresniajai kartai idealizmo netrūko, tuo tarpu jaunąją kartą dar reikėjo subrandinti dorais, sąmoningais, religingais, kilnios dvasios ir tvirto būdo lietuviais, gebančiais ginti nepriklausomybės iškovojoimus. Svarbiausia auklėjimo našta, be abejo, gulė ant šeimos, tautinės mokyklos ir patriotinių organizacijų pečių. Visuomeniniai judėjimai buvo svarbi tarpukario Lietuvos bendruomeninio gyvenimo dalis. Jų dėka jaunimui buvo skiepijamos patriotinės vertybės, skatinamas sveikas ir aktyvus gyvenimo būdas. Piliečių sąmonės žadinimo misijos ėmėsi Tautininkų ir Šaulių sąjungos, skautų, „Jaunosios Lietuvos“ ir „Pavasario“ jaunimo kuopos bei kiti patriotiniai sambūriai. Net pirmasis Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos įstatymo punktas skelbė, kad „rateliai kuriami tam, kad kaimo jaunimas išmoktų negėstama meile tautą ir tėvynę mylėti ir nepalaužiama drąsa jų laisvę, žemę ir jūrą ginti“¹⁰. Šių organizacijų periodika (*Tautiškas kelias*, *Tautos balsas*, *Skautų aidas*, *Jaunoji Lietuva* ir kiti) buvo tikri tėvynės

⁸ Vairas. 1914. 5: 8.

⁹ Žr. Smilingytė-Žeimienė 2002: 18–23.

¹⁰ *Žemės ūkio kalendorius* 1937. 1936: 12.

meilės šaukliai: aukštino pilietiškumą ir tautinę savimonę, kėlė piliečių moralę, kvietė domėtis gimtinės istorija, tautos didvyriais, savais papročiais, tėviškės gamtos grožiu¹¹.

1923 m. Kauno universiteto lituanistų įkurtos Lietuvos kraštotyros draugijos atsišaukime į šalies kultūros organizacijas, mokytojus ir moksleivius buvo pabrėžiama, kad asmenybės ugdymas prasideda nuo savo krašto pažinimo¹². Jaunuomenė buvo įtraukiama į įvairias patriotines akcijas, aukų rinkliavas, idėjinis pagrindas buvo suteikiamas kasdieniams darbams – medelių sodinimui, gražiausių darželių puoselėjimui, draugijų namų ir seklyčių steigimui, tautosakos kaupimui¹³. Ideologinę visuomenės ir ypač jaunimo orientaciją reguliavo kryptinga nacionalinė propaganda, nuosekliai diegiamas Lietuvos didvyrių kultas. Gerbtinų asmenybių plejadoje rikiavosi didieji kunigaikščiai ir tautinio atgimimo veikėjai, o po 1933 m. „Lituanicos“ skrydžio per Atlantą – ir lietuviai lakūnai. Plintančiam tarptautiniam skautų judėjimui stengtasi suteikti tautinio savitumo bruožų. Savo globėju šv. Kazimierą pasirinkusių skautų skiltys ir draugovės nešiojo Lietuvos kunigaikščių bei didvyrių vardus, turėjusius nuteikti dvasinei ir tautinei veiklai. Skautų tarybai priklausė to meto šviesuomenė, o 1930 m. skautų sąjungą pradėjo globoti Lietuvos vyriausybė, vadovu buvo pakviestas Lietuvos prezidentas.

Neatsiejama visuomenės ugdymo grandis buvo valstybės švenčių, jaunalietuvių, skautų ir jaunųjų ūkininkų sukaktuvių, Sekminių, Tautos dienų, prezidento vardadienio ir gimtadienio minėjimai. 1923 m. mokyklos su šalies visuomene iškilmingai pažymėjo nepriklausomybės penkmetį. Ta proga moksleiviai siuvosi valstybines vėliavėles, puošė mokyklos patalpas savo rankomis rašytais patriotiniais šūkais, rengė pasirodymus, organizuotai dalyvavo mišiose¹⁴. Kiekvienais metais valstybės šventės minėjimai tapdavo dar išraiškingesni. „Per tautos ir valstybės šventes mes taip pat prisimename savo tautos praeitį, jos sūnų didvyriškas kovas, vargus, džiaugiamės nuveiktais darbais ir galvojame, svarstome ateities uždavinius“, – rašyta spaudoje rengiantis minėti 15-os metų šalies valstybingumo jubiliejų¹⁵. Spaudoje skelbti patarimai papuošti namus ne tik tautinėmis vėliavomis, bet ir įžymių žmonių bei didvyrių portretais, biustais, gelėmis, šūkais (su ilgu rekomenduojamų patriotinių lozungų sąrašu) piliečių buvo suvokiami kaip savaiame suprantamas dalykas.

Tarpukariu Lietuvoje atsirado naujų tautinių švenčių ir atminimo dienų, primenančių lietuvių tautai svarbius įvykius ir valstybingumo siekius. Formavosi tradicija gegužės 15-ąją švęsti Kariuomenės ir visuomenės dieną, rugsėjo 9-ąją pagerbti tautą, lapkričio 23-ąją – kariuomenę, spalio 9-ąją priminti Vilniaus netektį, sausio 15-ąją – Klaipėdos vadavimą. Tarpukariu sparčiai plito paprotys sveikinti vienas kitą atvirukais ne tik asmeninių, bet ir valstybinių švenčių proga. Taip ši taikomios grafikos sritis – atvirukai – tapo valstybinių simbolių ir šalies galios ženklų sklaidos šaltiniu.

Egzistuojant kryptingai tautinei politikai, valstybės simboliai lydėjo Lietuvos piliečius kiekviename žingsnyje – valdžios įstaigose, jų interjeruose ir fasaduose, masinėse eitynėse ir valstybės jubiliejams skirtuose renginiuose. Tautinė simbolika išplito kariuomenėje, policijoje, aviacijoje, be jos neapsiėjo visuomeninių draugijų ir organizacijų atributika (1–2 pav.). Įrengiant reprezentacinius interjerus dažniausia būdavo pasitelkiami profesionalūs architektai, dailininkai ir amatininkai, tuo tarpu ne tokios svarbios patalpos buvo įrengiamos ir dekoruojamos pačių piliečių – karių, šaulių ir jaunalietuvių bei jaunųjų ūkininkų – pastangomis.

¹¹ *Tautiškas kelias*. 1930 06 19.

¹² Žr. Būtėnas 1925.

¹³ Žr. Šatavičiūtė 2003: 35–43.

¹⁴ *Lietuvos mokykla*. 1923. 2: 85–89.

¹⁵ *Šiaurės Lietuva*. 1933 02 12.

1 pav. Nežinomas autorius. Karo mokyklos vėliavos projektas, 3 dešimtmetis. Popierius, akvarelė, 35,5 × 41,5. (*Trakų istorijos muziejus TIM GEK 29507 D 938*). Viktoro Neliubino nuotr.

2 pav. Karo mokyklos vėliava, padovanota mokyklai 1929 m. prezidento Antano Smetonos jo vardo suteikimo mokyklai proga. (*Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyvas*)

„Puoškime mūsų kareivines“, – kvietė kariuomenei skirtas žurnalas *Kardas* ir kaip sektingą pavyzdį pateikė Antrojo artilerijos pulko 6-os baterijos kareivinių patalpas Šančiuose, kurios pačių karių buvo išstapytos Gedimino sapno siužetiniais vaizdais, Vilniaus katedros, Aušros vartų ir kitais sostinės paminklų motyvais, Otto Jenerio paveikslų kopijomis¹⁶.

Ypač aktyviai patriotinės nuotaikos buvo eskaluojamos 1930-aisiais – Vytauto Didžiojo mirties jubiliejiniais metais. Per visą Lietuvą nusidriekė jubiliejinii renginių grandinė. Jankevičiūtė monografijoje *Dailė ir valstybė* vaizdingai aprašo Vytauto Didžiojo paveikslo, pagaminto pagal Petro Rimšos medalio aversą, kelionę po Lietuvą 1930 m. vasarą, aplankant panemunės miestelius, Žemaitiją ir ypač iškilmingai pagerbiant Vytautą Palangoje – jo motinos Birutės tėviškėje, ir vėl sugrįžimą į Kauną¹⁷. Miestuose ir miesteliuose buvo organizuojami Vytauto Didžiojo komitetai, veikę visą tarpukarį, kurie rengdavo patriotinius vakarus, koncertus, minėjimus.

Žemės ūkio parodų ekspozicijos, sutraukdavusios minias lankytojų iš įvairių Lietuvos kampelių, buvo ta vieta, kur lengvai atpažįstamais ženklais piliečiams buvo diegiama šalies didybės, dvasinės ir materialinės gerovės įvaizdis. Nuo pat 1922 m. parodos paviljonai buvo grupuojami apie kelis visuomeninės paskirties statinius, kurių ideologinis akcentas buvo centrinis paviljonas su valstybiniais simboliais. Jame būdavo įrengiama liaudies dirbinių ekspozicija ir rodomi kiti šalies prestižą menantys eksponatai. Kadangi šių parodų lankomumas buvo ypač didelis, tautiniai ir patriotiniai simboliai pasiekdavo įvairius visuomenės sluoksnius, piršdami idėją, kad gerai atpažįstamais ženklais – tautine vėliava, Vyčiu, Gedimino stulpais, Jogailaičių kryžiumi – galima išreikšti savo patriotinį nusiteikimą.

Rengiantis jubiliejinei Žemės ūkio ir pramonės parodai Kaune, skirtai Vytauto Didžiojo 500-osioms mirties metinėms, Parodų aikštė Ažuolyne iš esmės buvo perplanuota (archit. Karolis Reisonas), iškilni nemažai naujų pastatų. Parodos akcentu tapo didingas, gotikinės pilies bokštą primenantis Vytauto Didžiojo mūrinis paviljonas (dail. Jonas Juozas Burba, sukūręs ir

¹⁶ *Kardas*. 1927. 9: 121–122.

¹⁷ Jankevičiūtė 2003: 41.

paviljono baldus bei apipavidalinę interjerą), kuriame buvo eksponuojami dailininkų kūriniai didžiojo kunigaikščio gyvenimo tematika, pardavinėjami medaliai, portretai, atvirukai ir leidiniai apie Vytautą Didįjį. 1930 m. paroda Kaune padarė pradžią Vytauto kultui vėlesnėse Žemės ūkio ir pramonės parodose – visur kaip ideologinis akcentas buvo įrengiamas centrinis Vytauto Didžiojo paviljonas.

Valstybingumo ženklams neatsispyrė profesionalūs dailininkai. Oficialių ir laisvai traktuotų Lietuvos heraldinių simbolių sukūrė Juozas Zikaras, Adomas Galdikas, Žmuidzinavičius, Mstislavas Dobužinskis, Rimša, Petras Tarabilda ir kiti. 1923 m. antrojoje apžvalginėje lietuvių dailės parodoje Ona Bagnickaitė lankytojus sužavėjo gobelenu „Lietuvos valstybės ženklas“, vaizduojančiu Vytį¹⁸. 1928–1929 m. Kaune veikė Vytauto Bičiūno įkurtas teatras „Vytis“, kurio repertuarą sudarė paties Bičiūno rašyti scenos veikalai. Lietuvos bajorų ukmergiškių palikuonis dailininkas Dobužinskis parašė leidinį *Vytis* (1933) apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbo istoriją. Savo pasirinkimą scenografas motyvavo idėja, kad „valstybinio [h]erbo istorija yra tarsi pačios valstybės istorija“¹⁹.

Valstybingumo ženklai ir istorinių asmenų portretai buvo ypač populiarūs taikomojoje grafikoje – pašto ženkluose, atvirukuose, plakatuose, gairėlose ir pan. Jais puošė buitinius daiktus (3, 4 pav.). Net religinių švenčių atvirukai buvo dekoruojami tautine atributika: Gedimino stulpais, Jogailaičių kryžiumi, didžiųjų kunigaikščių portretais (5–7 pav.). 1930 m. „Spindulio“ bendrovės išleistose kortose (dail. Barbora Didžiokienė) Vytautas Didysis buvo pavaizduotas kaip gilių karalius, kunigaikštienė Birutė – gilių dama, o širdžių tūzas – didysis kunigaikštis Gediminas²⁰. Lietuviškos kortos nebuvo naujiena, kadangi 3-iojo dešimtmečio pradžioje Lietuvių meno kūrėjų draugijos skelbtame kortų sukūrimo konkurse buvo reikalaujama, kad „piešinių temos turi būti tautinių motyvų“²¹.

3 pav. Skustuvas su Jono Basanavičiaus portretu, 3 dešimtmetis. „Solingen“ firma, Vokietija. (*Trakų istorijos muziejus* TIM GEK 24275 | 6740). Viktoro Neliubino nuotr.

4 pav. Kišeninis laikrodis su Antano Smetonos portretu. Ant dangtelio dedikacija 1937 m. Europos krepšinio čempionui Leonui Baltrūnui, 4 dešimtmetis. Pagaminta „Paul Buhre“ firmoje (Šveicarija) Krašto ministerijos užsakymu. (*Trakų istorijos muziejus* TIM GEK 29962 | 7516 SK 314). Viktoro Neliubino nuotr.

¹⁸ *Lietuva*. 1923 09 01.

¹⁹ Dobužinskis 1933.

²⁰ *Parodos tempo*. Kaunas, 1930: 1.

²¹ *Lietuva*. 1921 12 28.

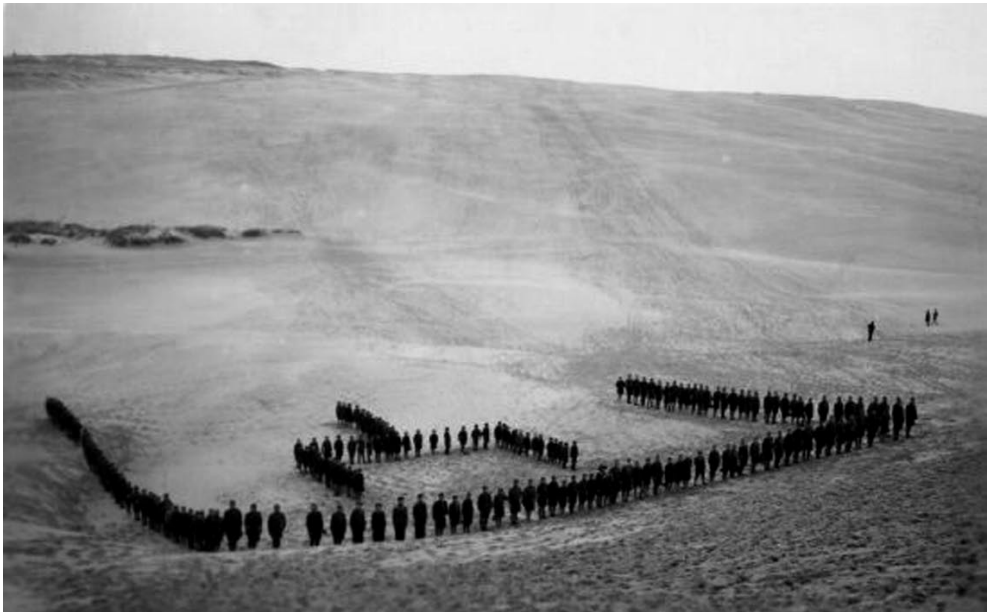

5 pav. Velykų atvirukas, 3–4 dešimtmetis. (Trakų istorijos muziejaus archyvas TIM GEK 23858 AT 5653)

6 pav. Velykų atvirukas, 3–4 dešimtmetis. (Trakų istorijos muziejaus archyvas TIM GEK 24022 AT 5725)

7 pav. Velykų atvirukas, 4 dešimtmečio antra pusė. (Trakų istorijos muziejaus archyvas)

Tautininkų ideologija, skiepyta švietimo įstaigose, patriotinėse visuomeninėse organizacijose, spaudoje ir viešame gyvenime, paliko ryškių pėdsakų piliečių sąmonėje ir atsiskleidė jų kūryboje netikėtomis formomis. Dažnas Lietuvos pilietis stengėsi parodyti savo lojalumą šalies politikai ir patriotinį nusiteikimą valstybiniais ženklais. Ketvirtajame dešimtmetyje Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos nariai kvietė į savo jėgomis įrengtas, tautiniu stiliumi apstatytas konkursines jaunųjų ūkininkų seklyčias, pasižyminčias visais patriotiškumą atspindinčiais atributais – tautine vėliava, Vyčiu, Vytauto Didžiojo arba Antano Smetonos portretais²². Išlikusios skautų ir jaunimo organizacijų vasaros stovyklų, kitų viešųjų renginių nuotraukos atskleidžia nemažai valstybės heraldikos naudojimo atvejų. Iš smėlio, samanų, akmenukų, kankorėžių ant žemės sudėliotos, iš gėlių žiedų nupintos trispalvės, Vyčiai, dvigubas kryžius, atstovaujamo Lietuvos regiono herbas buvo įkomponuojami matomiausiose vasaros stovyklų vietose, dažniausiai prie valstybės ir visuomeninės organizacijos vėliavos. Vienas ryškiausių patriotiškumo vizualizacijos atvejų – 1933 m. skautų akcija stovykloje Nidoje, kurios metu jaunuoliai kopose išsirikiavo į grandinę, sudarančią Gedimino stulpų kontūrus (8 pav.).

8 pav. Skautų akcija „Gedimino stulpai“ Nidos kopose, 1933 m. rugpjūtis. (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*)

Patriotiškumo akcijoms neatsispirdavo ne tik jaunimas, bet ir solidūs Lietuvos piliečiai. Iki šiol galima aptikti jų veiklos pėdsakų. Krūmais apžėlusiuose laukuose netoli Bugenių (Mažeikių r.) vis dar stūkso Gedimino stulpų formos laidojimo rūšys, kuris buvo įrengtas dvarininko ir gydytojo Boleslovo Kauno-Kaunackio (1864–1936) nurodymu, pažymint Vytauto Didžiojo 500-ąsias mirties metines. Užrašas ant kapo rūšio byloja, kad gydytojas čia ir palaidotas.

²² *Jaunasis ūkininkas*. 1933. 8: 29.

9 pav. Gedimino stulpai prie Ariogalos, sumūryti tiesiant Žemaičių plentą, 1937

Iki šiol neblogai išsilaikiusio Antalinos dvaro (Anykščių r.) lankytojai informuojami, kad užkopę į antrą šio dvaro aukštą gali išvysti paskutinio dvaro savininko Mykolo Linkevičiaus iniciatyva iš eglaičių pasodintus amžinai žaliuojančius „Gedimino stulpus“. 1937 m. tiesiant Žemaičių plentą ties Ariogala kalno šlaite iš betono buvo išlieti Gedimino stulpai su plento tiesimo data „1937“ (9 pav.). Sovietmečiu apgadinti, maskuoti žemėmis, bet nesunaikinti (buvo giliai įmūryti į žemę), jie buvo atstatyti 1989 m. ir boluoja iki šiol važiuojant Žemaičių plentu pro Ariogalą.

Liaudiška išmone pasižymėjo Vilniui vaduoti sąjungos (įkurtos 1925) kasmet spalio 9 d. organizuotos Vilniaus minėjimo dienos. Šia proga rengtos viešos paskaitos ir radijo laidos, spaudoje publikuoti eilinių piliečių sukurti eilėraščiai, atvirukai bei plakatai, teatralizuotos eitynės, gyvieji paveikslai buvo neatsiejama Vilniaus minėjimo dienų dalis. 1929 m. visos Lietuvos geležinkelio stotys pasipuošė Vilniui vaduoti sąjungos vietinių skyrių aktyvistų sukurta vaizdine agitacija – iš augalų sukrautais Gedimino bokštais ir kita okupuotos sostinės simbolika. Matomiausiose vietose įkomponuoti šūkiei kvietė vaduoti pavergtą Vilnių.

Tautinė apranga taip pat turėjo liudyti jį nešiojusio asmens etninę priklausomybę. Ketvirtajame dešimtmetyje aktyviai propaguojant tautinę dėvėseną ir vykstant liaudies kostiumo rinkimui, sisteminimui ir skirstymui į regionus, irgi neapsieita be patriotinių manifestacijų. Tokie reiškiniai buvo aprašyti ano meto spaudoje, juos pastebėjo ir drabužių tyrinėjusieji etnologai. Lietuviškos trispalvės aksesuarai ir deriniai nacionaliniuose drabužiuose nebuvo retenybė. Tautinio kostiumo puoselėtojas Antanas Tamošaitis kritikavo lietuvaites, ignoruojančias aprangos autentiškumą ir mėgdžiojančias tautinės vėliavos derinius – dėvinčias geltonos, žalios, raudonos spalvos dryžiais margintus sijonus arba prijuostas²³. Etnologė Irma Šidiškienė, pastebėjusi, kad į rankdarbius merginos sudėdavo visą savo sumanumą ir patriotizmą, rašo apie tautiniais drabužiais dėvinčias lietuvaites, kurios prijuostas puošdavo siuvinėtais Gedimino stulpais, Gedimino pilimi ar užrašu „lietuvaitė“²⁴. Autorė aprašė ir tarpukariu okupuoto Vilniaus krašto lietuvius, patriotiškumo sumetimais prisisegdavusius prie drabužių trispalvės juosteles²⁵.

²³ *Lietuvos aidas*. 1935 02 23.

²⁴ Šidiškienė 2004: 155.

²⁵ Šidiškienė 2004: 155, 165.

Nemažai simbolinių akcentų galima aptikti ir tarpukario rankdarbiuose, kurie anuomet buvo kryptingai populiarinami ir traktuojami kaip ypatinga tautiškumo apraiška, būtina kiekvienam sąmoningam piliečiui. Pagal kruopščiai parengtą programą rankdarbių buvo mokoma mokyklose, Žemės ūkio rūmų ir kitų institucijų rengiamuose kursuose, visuomeninių organizacijų sambūriuose. Suaugusiųjų ir vaikų rankdarbių parodėlės tapo masiniu tarpukario gyvenimo reiškiniu. Parodos buvo organizuojamos Žemės ūkio rūmų patalpose ir provincijoje pasibaigus mezgimo, audimo ir rankdarbių kursams, gimnazijose – besibaigiant mokslo metams, skautų, pavasarininkų, jaunlietuvių ir kitų jaunimo organizacijų suvažiavimuose bei stovyklose, žemės ūkio ir pramonės parodose, senovės dienų metu. Susidomėjimas rankdarbiais buvo didžiulis, parodas aplankydavo tūkstančiai žiūrovų, aukšti valstybės pareigūnai ir net šalies prezidentas²⁶.

Vis dėlto rankdarbiuose (ypač patriotinių jaunimo organizacijų) neišvengta perdėtų tautinių akcentų. Lininiuose rankšluosčiuose dažnai buvo išaudžiami tautinio himno žodžiai, Vyčiai, Lietuvos miestų herbai²⁷. Suvenyrais tapusios juostos pasipuošdavo proginiais įrašais ir patriotiniais šūkais, staltiesėse ir kilimėliuose buvo apstu Gedimino stulpų, Vyčių, dvigubų kryžių ir kitų stilizuotų tautinių simbolių²⁸. Jaunieji ūkininkai gamino liaudiškų sodybų pavidalo inkilus, o tautine heraldika puošė rankšluostines ir kitus drožinius. Etnografo Balia Buračo velykinių kiaušinių kolekcijoje (Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus) yra margučių, dekoruotų skutinėtų dvigubu kryžiumi ir Gedimino stulpais²⁹. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus specialistai sovietmečiu kruopščiai slėpė tarpukario jaunųjų ūkininkų drožinius su Vyčiais. Kartais Žemės ūkio rūmų specialistai ir liaudies meno puoselėtojai patardavo vengti rankdarbiuose perdėtų puošmenų – išpjautinėtų heraldinių ženklų, patriotinių šūkių, Gedimino pilies bokštų motyvų, istorinių asmenų atvaizdų. Buvo aiškinama, kad paprastam buitiniam dirbiniui tinka neutralūs raštai ir ornamentu motyvai³⁰. Tačiau dažnai valstybės simbolių naudojimas buvo traktuojamas neutraliai, kaip natūrali pilietiškumo apraiška.

Apžvalga rodo, kad valstybingumo simboliai surado palankią dirvą XX a. pirmosios pusės ir ypač tarpukario kasdienybėje, tapdami tautinio identiteto dalimi. Šį reiškinį lėmė tautininkų ideologija, nukreipta į piliečių lojalumo šalies politikai ir aktyvaus dalyvavimo bendruomenės gyvenime skatinimą. Į nereprezentacinę sferą istoriniai ženklai skverbėsi iš įvairių sričių – spaudos, viešųjų renginių, švenčių, parodų apipavidalinimo, taikomosios grafikos, net simboliais dekoruotų buitinių daiktų. Tokiu būdu europinio simbolinio mąstymo tradicija tapo piliečių etninio pasaulėvaizdžio savastimi. Veikiami valstybės ideologijos lietuviai stengėsi apsupti kasdienę aplinką valstybiniais simboliais. Be jų neišsiverdavo reikšdami savo ištikimybę tėvynei ir pritarimą šalies politikai. Atviras savo pozicijos demonstravimas buvo atsakas į valdžios kvietimą būti aktyviais šalies piliečiais ir baimė prarasti nelengvai atkurtą valstybingumą. Mažiau istorinių išmėginimų nei Lietuva patyrusių šalių gyventojams galbūt nebuvo poreikio rodyti pagarbą istorijai ir lojalumą valstybės politikai.

²⁶ Iš viso rankdarbių kursų 1933 m. baigė 314 jaunųjų ūkininkų, 1934 m. – 1354, 1935 m. – 1774 ratelių nariai. Žr. *Žemės ūkio rūmų 1933–1935 metų darbų apyskaita*. 1937: 171, 185.

²⁷ *XX amžius*. 1938 07 02.

²⁸ *Šiaurės Lietuva*. 1933 09 17.

²⁹ *Lietuvos rytas*, priedas *Laikinoji sostinė*. 2007 04 07.

³⁰ *Ūkininko patarėjas*. 1935. 40: 5.

Šalies (giminės, genties, regiono) heraldiniai simboliai visais istoriniais laikotarpiais funkcionavo oficialiajame valstybės gyvenime. Jie kaip atpažinimo ženklai buvo plačiai pasisklidę srityse, žyminčiose asmeninę ar regioninę priklausomybę, antspauduose, antkapiuose, pasaulietinėje ir sakralinėje architektūroje, vaizduojamosios ir taikomosios dailės kūriniuose. Viduramžiais atsiradusi heraldika, iš pradžių turėjusi tik praktinę atpažinimo funkciją, tolydžio keitė savo paskirtį, tapdama aukštos padėties, socialinio išskirtinumo simboliu. Oficialiajai vartosenai skirtų heraldinių simbolių perkėlimas iš viešosios į privačią erdvę rodo asmens santykį su savo valstybe, atspindi kryptingą šalies ideologijos sklaidą, visuomenės nuotaikas, daug pasako apie to meto piliečių požiūrį į šalies istoriją.

Analizuojant šio reiškinio priežastis, būtina atsižvelgti į vietos ir laiko sąlygas, į poreikius vizualizuoti savo tautinę priklausomybę tuometinėmis aplinkybėmis, todėl valstybinių simbolių funkcionavimas marginalinėje zonoje negali būti traktuojamas kaip jų nuvertinimas. Simbolių ir ženklų atranka visada asmeniška, o noras juos matyti kasdienybėje rodo siekį grįžti prie savo istorinių šaknų, susitapatinti su šalies istorija. Šis reiškinys negali neįaudinti, nes tai buvo ano meto realybė, kurios atgarsiai daugelį palaikė XX a. antroje pusėje, jau sovietinės okupacijos metais.

Gauta 2009 09 14
Parengta 2009 09 25

Literatūra ir šaltiniai

1. Aleksandravičius, E. Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914. *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.
2. *Art deco Lietuvoje: katalogas*. Sud. ir teksto aut. G. Jankevičiūtė. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1998.
3. Bagdonavičius, G. Gedimino stulpai audiniuose. Jaunlietuvių rankdarbių paroda. *Šiaurės Lietuva*. 1933 09 17.
4. Būtėnas, P. *Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1925.
5. Didžioji šventė. *Šiaurės Lietuva*. 1933 02 12.
6. Dobužinskis, M. *Vytis*. Kaunas: Lietuvos istorijos draugija, 1933.
7. Gaidžiūnas, B. Rūpinkimės darželiais. *Jaunasis ūkininkas*. 1933. 13: 51.
8. Inytė, V. Kiaušinius kariai margindavo tautiniais simboliais. *Lietuvos rytas*, priedas *Laikinoji sostinė*. 2007 04 07.
9. Į skaitytojus. *Tautiškas kelias*. 1930 06 19.
10. Jankauskas, V. Satyra–akibrokštas–auka–vėliava–feniksas. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. Kn. 45: *Iš šimtmečio perspektyvos: XX a. pradžios Lietuvos dailė*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007. 37–55.
11. Jankevičiūtė, G. *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
12. Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjunga. *Žemės ūkio kalendorius 1937*. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1936.
13. Laučkaitė, L. *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
14. Lietuvių krikščionių draugija „Žiburys“ (Naujieji įstatai). *Viltis*. 1908 03 16 (03 29).
15. Menas parodoj. *Lietuvos žemės ūkio ir pramonės komiteto biuletėnis*. 1925.
16. Miknys, R. Tautos, visuomenės ir valstybės sampratos ypatumai Vilniaus intelektualinėje aplinkoje XX a. pradžioje. *Dailės istorijos studijos*. Kn. 1: *XX amžiaus pradžios Vilnius: modernėjančios kultūros židinys*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004. 189–196.
17. Mulevičiūtė, J. Dar kartą apie skirtį arba kada Lietuvoje prasidėjo XX amžius. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. Kn. 45: *Iš šimtmečio perspektyvos: XX a. pradžios Lietuvos dailė*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007. 9–17.

18. Naunčikas, K. Namų pramonė, darbeliai ir amatai. *Ūkininko patarėjas*. 1935. 40: 5.
19. Nendrė. Lietuvių dailiojo meno ypatybės. *Vairas*. 1914. 5: 8.
20. Pakamanis, S. Gobelinai mūsų parodoje. *Lietuva*. 1923 09 01.
21. Puoškime mūsų kareivines. *Kardas*. 1927. 9: 121–122.
22. Savoniakaitė, V. *Audiniai kaimo kultūroje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.
23. Smilingytė-Žeimienė, S. Merkinės Švč. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios skliautų puošyba. *Menotyra*. 2002. 3(28): 18–23.
24. Stovykla – skautų mokykla. *Skautų aidas*. 1929. 5–6: 10.
25. Šatavičiūtė, L. Tautinio stiliaus stereotipai tarpukario Lietuvos interjeruose. *Menotyra*. 2002. 3(24): 51–57.
26. Šatavičiūtė, L. Tautinio stiliaus keistenybės tarpukario Lietuvoje. *Menotyra*. 2003. 3(32): 35–43.
27. Šidiškienė, I. *Būti lietuvi: etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004.
28. Tamošaitis, A. Tautiški rūbai. *Lietuvos aidas*. 1935 02 23.
29. Tamošaitis, A. „Pavasario“ tautodailės paroda. *XX amžius*. 1938 07 02.
30. Tījūnėlis, S. Mokyklų šventės ir pramogėlės. *Lietuvos mokykla*. 1923. 2: 85–89.
31. Tiškus, V. Įsirenkime jaunųjų ūkininkų sodybas. *Jaunasis ūkininkas*. 1933. 8: 29.
32. Varžytinė. Lietuvos dailininkų žiniai. *Lietuva*. 1921 12 28.
33. Veljataga, P. XX a. pradžios lietuvių estetinė mintis: dailės tautiškumo sampratos, *Vilniaus dailės akademijos darbai*. Kn. 45: *Iš šimtmečio perspektyvos: XX a. pradžios Lietuvos dailė*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007. 27–35.
34. *Vytis: istorija ir dailė: katalogas*. Sud. I. Narbutas, S. Sajauskas, B. Žaliaduonienė, įvado aut. S. Sajauskas. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, 2009.
35. *Žemės Ūkio Rūmų 1933–1935 metų darbų apyskaita*, Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1937. 171, 185.

LIJANA ŠATAVIČIŪTĖ

Signs of patriotism in the culture of daily life of the first half of the 20th century

Summary

The object of discussion in the article is the spread of state symbols in the culture of daily life of the first half of the 20th century. The authoress seeks to establish the pre-conditions for the penetration of historical signs into non-representational spheres, the scale of their spread, and the most typical forms of their expression. In the period of the national revival movement, the young Lithuanian nationalism was limited to the Lithuanian press and schools, the development of ethnic culture and the awakening of national sentiments. Though at the beginning of the 20th century historical state symbols were increasingly used by professional artists, they were still uncommon among ordinary citizens.

A totally different situation was formed in Lithuania after regaining independence when it became necessary to unite the nation for the purpose of building a unified state. Influenced by state propaganda and nationalist ideology, Lithuanians tried to fill their daily environment with state symbols: the Pillars of Gediminas, the Cross of the Jagiellonians, the Vytis (Chaser), the tricolour, and portraits of the Grand Dukes. These symbols were transferred to daily life from the press, public events, festivals, exhibitions and applied graphic works.

State symbols were used for the décor of summer camps of youth organizations and patriotic actions (human chain of Scouts in the form of the Pillars of Gediminas on the dunes of Nida, 1933). They frequently appeared in handicrafts: textiles, carvings, and decorated Easter eggs. Linen towels used to be decorated with the words of the national anthem, sashes had occasional inscriptions and patriotic slogans, tablecloths and floor mats showed state symbols. The estate owner and physician Boleslovas Kaunas-Kaunackis established a crypt in the form of the Pillars of Gediminas near Bugeniai (Mažeikiai district), and in the Antalina manor (Anykščiai district) its proprietor Mykolas Linkevičius planted fir trees in the form of the perennial "Pillars of Gediminas". In the process of construction of the Žemaičiai motorway, the Pillars of Gediminas with the date "1937" were cast of concrete on a hill slope near Ariogala.

The wish of the ordinary citizens of the country to see the state symbols in daily life reveals their wish to return to their historical roots, to identify themselves with the country's history and cannot be interpreted as a mere devaluation of state symbols.

Key words: national culture of the first half of 20th century, movement of national revival, culture of daily life, national costume, handicrafts